

سرمایه اجتماعی خانواده و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر قم)

رضا فاضل*

مجید سلیمانی**

رکن الدین رشیدی آل هاشم***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی جامعه‌شناختی علل فراز و فرود سرمایه اجتماعی در خانواده‌های ساکن در شهر قم انجام شده است. تحقیق از نوع کاربردی است که به روش اسنادی و پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری، خانواده‌های ساکن قم به تعداد ۱۶۰۵۶۵ خانوار بوده است. حجم نمونه انتخابی بر اساس فرمول کوکران ۳۷۶ خانوار به دست آمده که در نهایت ۷۰۰ نفر لحاظ گردید، که با استفاده از روش خوشه‌ای از چهار منطقه شهر قم انتخاب شده است. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه حضوری، جمع‌آوری شده است. میزان آلفای کل سؤالات پرسشنامه ۰.۷۵ (که نشان دهنده ثبات و قابلیت اعتماد آن است) و نتایج آزمون $kmo = 0.68$ و معنی‌داری کرویت بارلت نشان دهنده همبسته بودن سؤالات شاخص‌های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی، و در نتیجه، اعتبار آن بوده است. نتایج تحقیق نشان داد که سرمایه اجتماعی ۶۵.۵ درصد از خانواده‌ها بالا، ۳۳ درصد متوسط و ۰.۵ درصد پایین بوده است. متغیرهای مستقل، دین‌داری، مقبولیت اجتماعی، خشونت خانوادگی، روابط استبدادی والدین، نظارت شدید خانوادگی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی در سرمایه اجتماعی خانواده دارای تأثیر مشاهده شد. بر اساس نتایج تحلیل مسیر، متغیرهای مقبولیت اجتماعی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی و دین‌داری به صورت افزایشی و متغیرهای خشونت خانوادگی، روابط استبدادی والدین و نظارت شدید خانوادگی به صورت کاهش، بر سرمایه اجتماعی خانواده مؤثر بوده‌اند. فراز و فرود سرمایه اجتماعی در خانواده بیشتر متأثر از عوامل برون‌خانوادگی و اجتماعی است؛ چرا که تغییرات اجتماعی و محیطی بر ساختهای کوچکتر، از جمله خانواده مؤثر بوده‌اند. برای جلوگیری از کاهش سرمایه اجتماعی خانواده، نقش مراکز و نهادهای آموزشی و فرهنگی، حمایتی و رفاهی، امنیتی و بهزیستی مؤثر بوده است.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، خانواده، اعتماد، مشارکت، ارتباطات، اطلاعات.

Email: Rfazel49@gmail.com

Email: Sociosol@yahoo.com

Email: Sral_97_312@yahoo.com

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

** کارشناسی ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی

*** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی

مقدمه

تمامی کشورهای جهان امروز به دنبال جمع‌آوری بیشتر انواع سرمایه و در پی آن رشد روزافزون توسعه و استحکام قدرت خویش‌اند. در کنار سرمایه‌های مادی، آموزشی و...، انواع دیگری از سرمایه وجود دارند که در ظاهر نامحسوس، لیکن در عمل از قدرت اثرگذاری زیادی برخوردارند. از جمله می‌توان به «سرمایه اجتماعی» اشاره کرد که نقصان آن تأثیری منفی در روند رشد و توسعه کشورها بر جای گذاشته و موجب بروز آسیب‌ها و مشکلات عدیده‌ای در جامعه می‌گردد.

سرمایه اجتماعی از اجزای مختلفی تشکیل شده است که مهمترین آنها عبارتند از: اعتماد، مشارکت، روابط اجتماعی، اطلاعات، و انتظارات. هر گاه وجود هر یک از این مؤلفه‌ها از سطح فردی و خانوادگی فراتر رود و در سطح جامعه گسترش یابد و به عبارتی تعمیم یابد دارای ارزش بسیاری می‌گردد، و در صورت نقصان، کارایی خود را که به تعبیر گیدنز همانا تسهیل‌کننده روابط اجتماعی، کاهنده هزینه‌های زائد، کاهش نظام دیوانسالاری، ارمغان آورنده عدالت و آزادی و دموکراسی، توسعه اقتصادی و ارتقاء فرهنگی است، از دست می‌دهد.

سرمایه اجتماعی خانواده را می‌توان به‌عنوان یک پدیده جامعه‌شناختی مورد مطالعه قرار داد؛ زیرا به‌عنوان یک امر اجتماعی، هم در سطح رابطه دو نفر (زن و شوهر) و مشارکت، ارتباطات و انتظارات آنها از یکدیگر و هم بر مبنای یک الگوی پذیرفته شده اجتماعی که دارای هنجارها و ارزش‌هایی است، در سطح کلان قابل بررسی می‌باشد. از دیدگاه جامعه‌شناختی یکی از بسترهای اصلی رشد و گسترش سرمایه اجتماعی، خانواده است. خانواده کوچکترین نهاد اجتماعی و منبع مهم سرمایه اجتماعی است. خانواده می‌تواند بنیادی‌ترین منشأ سرمایه اجتماعی قلمداد شود (Winter, 2000).

سرمایه اجتماعی در سطح خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که به تعبیر فوکویاما، «فروپاشی خانواده بر روابط مبتنی بر اعتماد اجتماعی اثر می‌گذارد. و غالباً بین سرمایه درونی و بیرونی خانواده می‌تواند ارتباط مثبت وجود داشته باشد» (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۴۳). به زعم بوردیو^۱ (۱۹۹۳)، خانواده در حفظ و تداوم نظم اجتماعی و در باز تولیدها نقش مهمی بازی می‌کند. نه فقط بازتولید زیست‌شناختی (تولید مثل)، بلکه بازتولید اجتماعی، یعنی در بازتولید ساختار فضای اجتماعی و روابط اجتماعی، عالی‌ترین نمونه مکان انباشت سرمایه در انواع مختلف و انتقال نسل به نسل آن است (بوردیو، ۱۳۸۰: ۱۸۹).

امروزه این امر مسلم است که رسیدن به توسعه، جامعه مدنی، معیارهای جهان‌شمول و بستر مناسب برای زیست اجتماعی، تنها با وجود «سرمایه اجتماعی» میسر است.

سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارها و ارزش‌هایی است که بین مردم و شبکه‌ها وجود دارد و باعث گسترش روابط، مشارکت و اعتماد فی‌مابین شده، منافع متقابلی چون معلومات، اطلاعات و امتیازات را به ارمغان آورده، طوری که لحظه به لحظه بر موجودی افراد افزوده شده، در نهایت منجر به حفظ موقعیت اجتماعی آنان می‌شود.

به اعتقاد پاتنام^۲ (۱۹۹۵) خانواده اصلی‌ترین سرمایه اجتماعی است. بوردیو^۳ (۱۹۹۳) نیز از خانواده به‌عنوان مکان اصلی انباشت و انتقال سرمایه اجتماعی یاد می‌کند (Winter, 2000). کلمن^۴ (۱۹۸۸) می‌گوید سرمایه اجتماعی

1. Fukoyama, francis

2. Bourdieu, pierre

3. Patnam, rubert

4. Colman, j

خانواده‌ها، منبع و فاکتور مهمی در موفقیت تحصیلی فرزندان محسوب می‌شود و وجود آن، از همان کودکی، به فرزندان اجازه دسترسی به سرمایه انسانی والدین را می‌دهد (Winter, 2000).

طبق پاره‌ای تحقیقات انجام شده در شهر قم، چنین به نظر می‌رسد که سرمایه اجتماعی در سطح خانواده‌ها و حتی برون خانواده، حداقل در برخی از زمینه‌ها وضعیت مطلوبی ندارد. به عنوان مثال، هنوز در شهر قم مرد یک تصمیم گیرنده اصلی است، حدود ۳/۴ پاسخگویان با ارتباط مکرر دختر و پسر با یکدیگر بدون نظارت و آگاهی خانواده‌ها در اماکن عمومی مخالفتند. حدود ۶۳ درصد، عضو تشکل‌های صنفی، سیاسی و مذهبی نیستند و میزان عضویت زنان کمتر از مردان است (علی پور: ۱۳۷۹).

طبق برآوردها، احساس بیگانگی اجتماعی در شهر قم بالاست (صفری شالی: ۱۳۸۲)؛ گرایش جوانان به اعتیاد و برخی آسیب‌های اجتماعی رو به افزایش است (رحمانی و میرزاحسینی: ۱۳۸۰)؛ اعتماد عمومی پایین برآورد شده است (رحمانی و میرزاحسینی، ۱۳۸۰؛ صفری شالی، ۱۳۸۲).

زنان شاغل استان معتقدند چنانچه محیط شغلیشان زنانه نباشد، بی‌اعتمادی و حساسیت مردان را به دنبال دارد (عبدی: ۱۳۸۲).

سؤال اصلی پژوهش حاضر اینگونه مطرح شده است: سرمایه اجتماعی در خانواده‌های ساکن در شهر قم به چه میزان است؟ عوامل جامعه شناختی مؤثر بر فراز و فرود آن چیست؟.

چارچوب نظری پژوهش حاضر بر مبنای نظریات کلمن (ایدئولوژی و دین در ایجاد و نابودی سرمایه اجتماعی مؤثر است) (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۹۰)، هورکهایمر^۱ (۱۹۷۷) (اقتدار در شرایط فعلی سبب پیدایش شخصیت‌های سلطه طلب شده، جامعه را به سوی دیکتاتوری سوق می‌دهد. بدین ترتیب که رفتار مقتدرانه منجر به شکل گیری نگرش منفی در اعضای خانواده شده در نتیجه سرمایه اجتماعی که همانا محیط امن و سرشار از اعتماد و حس مشارکت پذیری و تبادل افکار است، کاهش می‌یابد) (اعزازی، ۱۳۸۵: ۱۲۸-۱۳۰)، پترسون^۲ (۱۹۹۸)، (فرض اساسی نظریه مزبور این است که تعداد و گستردگی تضاد والدین- کودکان از طریق مهارت‌های اندک والدین در کنار آمدن با مسائل کودکان افزایش می‌یابد. در نتیجه عدم توجه جدی والدین به نوع رفتار و نداشتن ارزیابی درست از اعمال خود) به واسطه نداشتن درک و دانش صحیح مواجهه با آن) به مرور رسوب و انباشت و تو در تو شدن لایه‌های ناشایست رفتاری را در پی داشته و کاهش سرمایه اجتماعی خانواده را به دنبال دارد) (چلبی، ۱۳۸۵: ۲۶۴)، فرینگتون^۳ (۲۰۰۳) (شیوه‌های انضباطی نامتعادل یا سخت‌گیرانه پدر و مادر، رفتارهای خشونت بار آنان یا مردود شمرده شدن رهیافت‌های آن دو در نگاه فرزند، منجر به آمادگی افراد برای ارتکاب رفتارهای مجرمانه، و فرآیند جرم‌انگاری در میان آنان شده، و کاهش سرمایه اجتماعی را در پی دارد) (وایت و هینز^۴، ۲۰۰۴: ۱۶۵-۶)، و کلاوس آفه^۵ (۱۹۹۶) (ثروتمندان-یا قدرتمندان یا افراد مطلع- (دارندگان پایگاه اجتماعی بالا) بیش‌تر اعتماد می‌کنند چون راحت‌تر می‌توانند خطر اعتماد کردن را تحمل کنند) (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۲۲)، شکل گرفت. علاوه بر این، از متغیری با عنوان مقبولیت اجتماعی نیز که

1. Horkheimer

2. Peterson

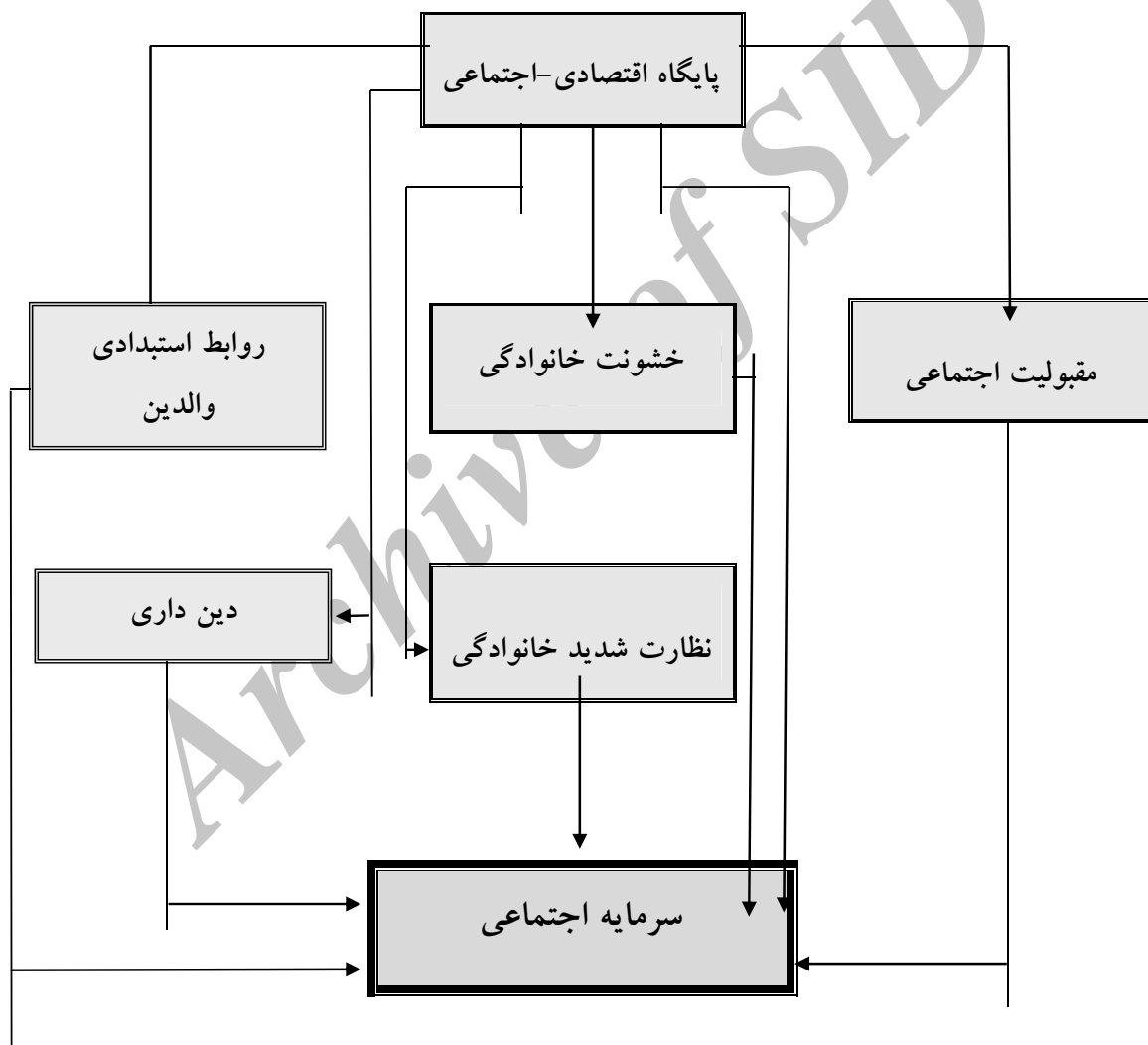
3. Farington

4 - Wait.R & Hins.F

5 - Offe. c

در تحقیقات پیشین به آن پرداخته شده بود بهره برده شد. با این استدلال که متغیرهای برگرفته از نظریات فوق، عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی خانواده را به خوبی پوشش می‌دهد. بنابراین متغیرهای مستقل پژوهش عبارتند از: دینداری، خشونت خانوادگی، روابط استبدادی، نظارت شدید خانوادگی، مقبولیت اجتماعی و پایگاه اجتماعی که در مدل تحلیلی پژوهش به تصویر کشیده شده‌اند. با توجه به آنچه ذکر شد، مقاله حاضر با هدف «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر فراز و فرود سرمایه اجتماعی در خانواده‌های ساکن در شهر قم» تهیه شده است.

مدل تحلیلی پژوهش

روش تحقیق

از آنجا که این پژوهش در پی توصیف و تبیین انجام پذیرفت، روش پیمایشی^۱ مناسب‌تر تشخیص داده شد. علاوه بر این، در بخش بررسی ابعاد مفهومی و نظری که ادبیات تحقیق را تشکیل می‌دهد، از روش اسنادی استفاده شد. خانوارهای ساکن در مناطق مختلف شهر قم، جامعه آماری پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند که در یک صفت با هم اشتراک دارند و آن صفت این است که هر کدام حداقل دارای یکی از والدین یا زوجین هستند. در برآورد حجم نمونه در این پژوهش، با استفاده از فرمول کوکران^۲ حجم نمونه آماری ۳۷۵ نفر محاسبه شده است، اما به‌خاطر اینکه امکان داشت با آفت نمونه مواجه شویم؛ یعنی تعدادی از خانوارها حاضر به تکمیل پرسشنامه و پاسخگویی به سؤالات نشوند یا جواب ناقص بدهند، تعداد نمونه نهایی، ۴۰۰ نفر در نظر گرفته شد. با توجه به حجم نمونه و ویژگی‌های جمعیت مورد مطالعه، روش «نمونه‌گیری خوشه‌ای»^۳ استفاده شد. برای تعیین واحدهای نمونه گام‌های زیر برداشته شد:

- تهیه جدیدترین نقشه شهر قم؛ که شهر را به ۴ منطقه اصلی تقسیم کرده است.
- تقسیم هر منطقه با خطوطی متحدالمرکز به پنج قسمت (خوشه) و انتخاب تصادفی یک خوشه از هر منطقه؛
- انتخاب کل نمونه انتخابی (۴۰۰ نفر)، با استفاده از روش pps متناسب با حجم از هر خوشه؛
- انتخاب خیابان‌های اصلی در داخل هر خوشه، و انتخاب دو بلوک از هر خیابان و نظر سنجی از خانوارهای ساکن در منازل به صورت یک در میان و مصاحبه با فرد در گروه سنی ۶۵-۱۵ سال، در درجه اول سرپرست خانوار و احیاناً جانشین او. با توجه به ویژگی موضوع مورد مطالعه و عناصر تشکیل دهنده آن، حجم وسیع و پراکندگی جمعیت مورد مطالعه و ویژگی‌های آزمودنی‌ها، و مهمتر از همه زمان و میزان سرعتی که در انجام طرح و تدوین نتایج آن مد نظر بود، پرسشنامه^۴ مناسب‌ترین شیوه علمی برای گردآوری اطلاعات لحاظ گردید. در تهیه پرسشنامه و به منظور تنظیم و آرایش آن، از طیف لیکرت (روش مجموع نمرات) استفاده شد. در بخش ادبیات مفهومی و نظری تحقیق از فیش‌برداری به‌عنوان ابزار گردآوری مطالب استفاده شده است. اعتبار ابزار این پژوهش از طریق اعتبار صوری^۵ (مراجعه به داوران) مشخص شد. نتایج معیارهای $K.M.O = .680$ ^۶ و آزمون بارتلت $Bartlett'S Test = 246.003$ نشان داد سؤالات با هم دارای یک ساخت مفهومی مشترک هستند و توانایی تشخیص عامل‌ها را دارند و تا میزان زیادی بر مدل نظری تحقیق منطبق‌اند، به گونه‌ای که مدل نظری عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی را تأیید نمود. آلفای کل سؤالات برابر ۰.۷۵ بود که نشان‌گر قابلیت ثبات سؤالات و انسجام درونی قابل قبول است.

در نهایت داده‌های بدست آمده با آزمون همبستگی پیرسون، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت، و با رگرسیون^۷ و تحلیل مسیر اثر مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته مشخص گردید.

1. Survey Method

2. Cochran

3. cluster Sampling

4. question

5. armchair validity

۶. در صورتی که مقدار kmo کمتر از ۰.۵۰ باشد داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهند بود. و اگر مقدار آن بین ۰.۵۰ و ۰.۶۹ باشد می‌توان با احتیاط بیشتر به تحلیل عاملی پرداخت. اما در صورتی که مقدار آن بزرگتر از ۰.۷۰ باشد همبستگی‌های موجود در بین داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود (دواس، ۱۳۸۳: ۲۵۶).

7. regression

یافته‌ها

در مجموع نیمی از پاسخگویان تحصیلات دیپلم و پایین‌تر و نیمی دیگر تحصیلات فوق دیپلم به بالا دارند. اکثریت پاسخگویان (۶۳ درصد) صاحب ملک هستند. ۲۲/۵ درصد در منزل پدری سکونت دارند و مابقی اجاره نشین بوده و یا در منازل سازمانی سکونت دارند. در مجموع اکثریت پاسخگویان (۸۳ درصد) شغل متوسط به بالا دارند. ۸/۵ درصد هزینه پایین، ۲۲/۵ درصد هزینه متوسط و ۶۹ درصد هزینه بالا دارند.

جدول ۱، کیفیت روابط درون خانواده (ارتباطات) را به نمایش می‌گذارد. طبق اطلاعات، نیمی از خانوارها از روابط و تعاملات اجتماعی مفیدی در درون خود برخوردار هستند. کیفیت روابط درون خانواده، از ۱ تا ۵ امتیاز گرفته است. میانگین توزیع اطلاعات در درون خانواده‌ها ۳،۴۹ و میانه آن ۴ می‌باشد. یعنی بیش از نیمی از خانوارها نمره ۳ یا بیشتر از میانگین فرضی ۳ دریافت کرده‌اند. بالاترین فراوانی ارتباطات درون خانواده به امتیاز ۴ تعلق دارد.

جدول ۱. توزیع فراوانی کیفیت روابط درون خانواده (ارتباطات)

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار زیاد	۲۱	۵	۵
زیاد	۱۷۷	۴۵	۵۰
متوسط	۱۷۲	۴۴	۹۴
کم	۲۴	۶	۱۰۰
بسیار کم	۰	۰	
جمع	۳۹۴	۱۰۰	
میانگین: ۳،۴۹	میانه: ۴	نما: ۴	انحراف استاندارد: ۶۹۲.

چنان‌که در جدول ۲ پیداست، ۳۲/۵ درصد خانواده‌ها از سطح آگاهی زیاد و خیلی زیادی برخوردارند. آگاهی و انباشت اطلاعات نزد ۳۸ درصد خانواده‌ها «تا حدودی» مشهود است. و نکته قابل تأمل اینکه سطح اطلاعات ۲۹/۵ درصد از خانواده‌ها پایین است، که این امر، سرمایه اجتماعی خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. میزان اطلاعات درون خانواده، از ۱ تا ۵ امتیاز گرفته است. میانگین توزیع اطلاعات در درون خانواده‌ها ۳،۰۱ و میانه آن ۳ می‌باشد. یعنی نیمی از پاسخگویان کمتر از نمره ۳ و نیم دیگر بیش از نمره ۳ دریافت کرده‌اند. بالاترین فراوانی اطلاعات درون خانواده به امتیاز ۳ تعلق دارد.

جدول ۲. توزیع فراوانی سطح اطلاعات خانواده

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار زیاد	۲۸	۷	۷
زیاد	۱۰۲	۲۵,۵	۳۲,۵
متوسط	۱۵۲	۳۸	۷۰,۵
کم	۸۲	۲۰,۵	۹۱
بسیار کم	۳۶	۹	۱۰۰
جمع	۴۰۰	۱۰۰	
میانگین: ۳,۰۱	میان: ۳	نما: ۳	انحراف استاندارد: ۱,۰۵

اکثریت خانواده‌ها (۸۸ درصد)، از اعضای خود انتظارات زیاد و خیلی زیادی دارند. مابقی (۱۲ درصد) سطح انتظاراتشان در حد متوسط است.

انتظارات لیست شده اعضای خانواده از یکدیگر، از ۱ تا ۵ امتیاز گرفته است. میانگین این انتظارات ۴,۳۰ و میانۀ آن ۴ است. یعنی بیش از نیمی از خانوارها نمرهٔ بیش از میانگین فرضی ۳ دریافت کرده‌اند. در ضمن بیشترین فراوانی نمرهٔ انتظارات، به دارندگان نمرهٔ ۴ تعلق دارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی میزان انتظارات اعضای خانواده

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار زیاد	۱۷۰	۴۳	۴۳
زیاد	۱۸۰	۴۵	۸۸
متوسط	۴۸	۱۲	۱۰۰
کم	۰	۰	
بسیار کم	۰	۰	
جمع	۴۰۰	۱۰۰	
میانگین: ۴,۳۰	میان: ۴	نما: ۴	انحراف استاندارد: ۰,۶۷

بیش از نیمی از گروه خانواده‌های نمونه (۵۹ درصد) اعتماد زیاد و بسیار زیادی به اعضای خود دارند. سطح اعتماد خانواده‌ها از ۱ تا ۵ امتیاز گرفته است. میانگین اعتماد گروه نمونه ۳,۵۹ و میانۀ آن ۴ می‌باشد. یعنی بیش از نیمی از خانوارها نمرهٔ بیش از میانگین فرضی ۳ دریافت کرده‌اند و بیشترین فراوانی نمرهٔ اعتماد عدد ۴ می‌باشد.

جدول ۴. توزیع فراوانی میزان اعتماد اعضای خانواده به یکدیگر

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار زیاد	۲۸	۷	۷
زیاد	۲۰۴	۵۲	۵۹
متوسط	۱۴۰	۳۵,۵	۹۴,۵
کم	۲۰	۵	۹۹,۵
بسیار کم	۲	۰,۵	۱۰۰
جمع	۳۹۴	۱۰۰	
میانگین: ۳,۵۹	میان: ۴	نما: ۴	انحراف استاندارد: ۰,۷۱۸.

بیش از دو سوم خانوارها (۷۱,۵ درصد) سطح مشارکت زیاد و بسیار زیادی دارند. شاخص مشارکت از ۱ تا ۵ درجه بندی شده است. میانگین مشارکت درون خانواده ۳,۸۹ و میان آن ۴ می باشد؛ یعنی بیش از نیمی از خانواده ها سطح مشارکت بالایی در امور خانوادگی خود دارند. و بیشترین فراوانی مشارکت درون خانوادگی مربوط به امتیاز ۴ بوده است.

جدول ۵. توزیع فراوانی میزان مشارکت اعضای خانواده

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار زیاد	۸۸	۲۲	۲۲
زیاد	۱۹۶	۴۹,۵	۷۱,۵
متوسط	۹۸	۲۴,۵	۹۶
کم	۱۶	۴	۱۰۰
بسیار کم	۰	۰	
جمع	۳۹۸	۱۰۰	
میانگین: ۳,۸۹	میان: ۴	نما: ۴	انحراف استاندارد: ۰,۷۸۶.

طبق اطلاعات مندرج در جدول ۶، بیشتر خانواده ها (۶۶/۵ درصد) سرمایه اجتماعی بالایی دارند. سرمایه اجتماعی خانواده طبق مدل نظری بحث، از میانگین مجموع نمره فرد در عناصر پنج گانه سرمایه اجتماعی یعنی ارتباطات، اطلاعات، انتظارات، اعتماد و مشارکت از ۱ تا ۳ درجه بندی شده است. که ۱ نشانه سرمایه اجتماعی پایین و ۳ نشانه سرمایه اجتماعی بالا است. میانگین سرمایه اجتماعی ۲,۶۵ و میان آن ۳ می باشد. یعنی بیش از نیمی از خانواده ها سرمایه اجتماعی بالایی دارند. بالاترین فراوانی سرمایه اجتماعی به امتیاز ۳ تعلق دارد.

جدول ۶. توزیع فراوانی میزان سرمایه اجتماعی خانواده‌ها

جوابها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
کم	۲	۰.۵	۰.۵
متوسط	۱۳۰	۳۳	۳۳.۵
زیاد	۲۶۲	۶۶.۵	۱۰۰
جمع	۳۹۴	۱۰۰	
میانگین: ۲,۶۵	میان: ۳	نما: ۳	انحراف استاندارد: ۴۸۴.

طبق نتایج جدول ۷، میزان همبستگی بین متغیر دین داری و سرمایه اجتماعی خانواده با استفاده از آزمون χ^2 پیرسون، ۱۱۴٪ بوده است. از آنجا که سطح معنی داری آزمون ۰.۰۲۹٪ است، در نتیجه با اطمینان بالایی می‌توان گفت که بین دو متغیر رابطه معنی داری وجود دارد. یعنی هر چه دین داری افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد.

جدول ۷. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر دین داری و سرمایه اجتماعی خانواده

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معناداری (M)	ضریب تعیین (V)
دین داری	۱۱۴٪	۰.۰۲۹٪	۰.۰۱٪
سرمایه اجتماعی			

مطابق آنچه در جدول ۸ به تصویر کشیده شده است، میزان همبستگی بین متغیر مقبولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده با استفاده از آزمون χ^2 پیرسون، ۳۹٪ و سطح معنی داری آزمون ۰.۰۰۰٪ است، از این رو با اطمینان بالایی می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه معنی داری وجود دارد. یعنی هر چه مقبولیت اجتماعی افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد.

جدول ۸. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر مقبولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معناداری (M)	ضریب تعیین (V)
مقبولیت اجتماعی	۳۹٪	۰.۰۰۰٪	۰.۱۵٪
سرمایه اجتماعی			

طبق یافته‌های جدول ۹، همبستگی بین نظارت شدید خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده، ۱۱٪- و سطح معنی داری آزمون برابر ۰.۰۳۰٪ است، در نتیجه با اطمینان بالایی می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه معنی دار منفی وجود دارد. یعنی هر چه نظارت شدید خانوادگی افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد.

جدول ۹. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر نظارت شدید خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معنا داری (M)	ضریب تعیین (V)
نظارت شدید خانوادگی سرمایه اجتماعی	۱۱-٪	۰۳۰٪	۰۱٪

طبق یافته‌های جدول ۱۰، میزان همبستگی بین متغیر خشونت خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده با استفاده از آزمون χ^2 پیرسون، ۲۰-٪ و سطح معنی داری آزمون ۰۰۰٪ است. در نتیجه با اطمینان بالایی می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه معنی دار منفی وجود دارد. یعنی هر چه خشونت خانوادگی افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد و بالعکس.

جدول ۱۰. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر خشونت خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معنا داری (M)	ضریب تعیین (V)
خشونت خانوادگی سرمایه اجتماعی	۲۰-٪	۰۰۰٪	۰۴٪

در جدول ۱۱، میزان همبستگی بین روابط استبدادی در خانواده و سرمایه اجتماعی خانواده، طبق آزمون χ^2 پیرسون ۱۱-٪ است. از آنجا که سطح معنی داری آزمون برابر ۰۲۹٪ است، در نتیجه با اطمینان بالایی می‌توان گفت که بین دو متغیر رابطه معنی دار و منفی وجود دارد. یعنی هر چه روابط استبدادی خانواده افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد و بالعکس.

جدول ۱۱: ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر روابط استبدادی خانواده و سرمایه اجتماعی

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معنا داری (M)	ضریب تعیین (V)
روابط استبدادی خانواده سرمایه اجتماعی	۱۱-٪	۰۲۹٪	۰۱٪

طبق یافته‌های جدول ۱۲ و بر اساس نتایج آزمون χ^2 پیرسون، همبستگی بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده و سرمایه اجتماعی خانواده، ۱۷٪ و سطح معنی داری آزمون برابر ۰۰۲٪ است، از این رو با اطمینان بالایی می‌توان گفت که بین دو متغیر رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد. یعنی هر چه پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد و بالعکس.

جدول ۱۲. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده و سرمایه اجتماعی

متغیرها	همبستگی (X)	سطح معنا داری (M)	ضریب تعیین (V)
پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده سرمایه اجتماعی	۱۷٪	۰۰۲٪	۰۳٪

برای انجام تحلیل رگرسیونی سرمایه اجتماعی، تمامی متغیرهای مستقل (دین داری، مقبولیت اجتماعی، نظارت شدید خانوادگی، روابط استبدادی، خشونت خانوادگی و طبقه اجتماعی - اقتصادی) به برنامه رگرسیونی معرفی شدند. از مجموع شش متغیر معرفی شده به برنامه رگرسیونی از طریق روش Enter، تمامی شش متغیر، به خاطر ضریب تأثیر رگرسیونی به معادله وارد شدند که در زیر به توضیح و تفسیر آنها و تأثیرگذاری آنها بر متغیر وابسته پرداخته می شود:

مقدار ضریب همبستگی رگرسیون چند متغیره ($R=0/49$) بیانگر همبستگی نسبتاً قوی مجموعه متغیرهای مستقل با متغیر وابسته است. مقدار ضریب تعیین ($R^2=0/24$) بیان کننده تبیین نسبت پایین تر از متوسطی از واریانس متغیر وابسته، توسط شش متغیر مستقل تحقیق است. یعنی با ورود همه متغیرهای مستقل، حدود ۲۵ درصد از تغییر پذیری سرمایه اجتماعی در خانواده ها توسط این عوامل تبیین می شود.

مطابق جدول ۱۳، مقدار آزمون فیشر ۱۳/۶۱ است که در سطح کاملاً معناداری قرار دارد ($p<0.05$)، بیانگر رابطه معنادار متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) با مجموعه متغیرهای باقی مانده در معادله است.

جدول ۱۳. تحلیل واریانس برای معنی داری مدل

مدل	مجموع مجذور	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	Sig
۱ رگرسیون	۱۴,۴۲۶	۶	۲,۴۰۴	۱۳,۶۱۰	.۰۰۰
باقیمانده	۴۵,۷۵۴	۲۵۹	.۱۷۷		
جمع	۶۰,۱۸۰	۲۶۵			

طبق اطلاعات جدول ۱۴، عمده ترین متغیرهای تأثیرگذار (به طور مستقیم) بر سرمایه اجتماعی به ترتیب اولویت عبارتند از: مقبولیت اجتماعی (افزاینده)، نظارت شدید خانوادگی (کاهنده)، روابط استبدادی والدین (کاهنده)، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (افزاینده). متغیر دین داری و خشونت خانوادگی از نظر آماری معنی دار نمی باشند (تأثیر مستقیم بر سرمایه اجتماعی ندارند).

جدول ۱۴. رگرسیون چند متغیره برای شناسایی (پیش بینی) عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی

عنوان متغیر	B	SEB	Beta	T	Sig
مقبولیت اجتماعی	.۲۹	.۰۴	.۴۱	۷,۰۱	.۰۰۰
نظارت شدید خانوادگی	-.۰۹	.۰۳	-.۱۶	-۲,۸۷	.۰۰۴
روابط استبدادی در خانواده	-.۱۰	.۰۳	-.۱۵	-۲,۷۷	.۰۰۶
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	.۱۱	.۰۴	.۱۳	۲,۴۶	.۰۱۴
عددتاب (Constant)	۱,۷۰	.۳۲		۵,۳۰	.۰۰۰

در ادامه از طریق روش تحلیل مسیر، متغیرهایی که مستقیم و یا غیر مستقیم، بی‌واسطه یا با واسطه، متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) را تحت تأثیر قرار داده‌اند، مشخص شد.

طبق اطلاعاتی که در جدول ۱۵ به تصویر کشیده شده است، متغیر مقبولیت اجتماعی بیشترین تأثیر - مستقیم - را بر سرمایه اجتماعی داشته است. متغیر روابط استبدادی دومین متغیری است که بیشترین تأثیر - مستقیم و غیر مستقیم - کاهنده را بر سرمایه اجتماعی داشته است. سایر اطلاعات در جدول ۱۵ موجود است.

جدول ۱۵. مجموع تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

متغیر مستقل	اثرات غیر مستقیم	اثرات مستقیم	مجموع اثرات مستقیم و غیر مستقیم
مقبولیت اجتماعی	-	.۴۱	.۴۱
نظارت شدید خانوادگی	-	-.۱۶	-.۱۶
روابط استبدادی در خانواده	-.۰۶	-.۱۵	-.۲۱
پایگاه اجتماعی-اقتصادی	.۰۳	.۱۳	.۱۶
دین‌داری	.۰۸	-	.۰۸
خشونت خانودگی	-.۱۳	-	-.۱۳

در مجموع ۲۴٪ از مجموع تغییرات متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی خانواده) توسط مدل تحلیلی تبیین می‌شود. به عبارتی، مدل علی بدست آمده، ۷۶ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین نمی‌کند.

بحث

فرضیه اول بیانگر این است که بین متغیر دین‌داری و سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد. یعنی هر چه دین‌داری افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. این نتیجه نظریه کلمن مبنی بر نقش ایدئولوژی در ایجاد سرمایه اجتماعی را تأیید می‌کند. یافته بررسی حاضر همسو با یافته ناطق‌پور و فیروزآبادی، رجبلو، و صفری شالی در خصوص رابطه بین دین‌داری و سرمایه اجتماعی است. نتایج رگرسیون و تحلیل مسیر نشان داد متغیر دین‌داری با کاهش خشونت در خانواده‌ها از یکسو، و تقویت مقبولیت اجتماعی اعضای خانواده از سوی دیگر بر سرمایه اجتماعی خانواده تأثیر فزاینده دارد.

طبق فرضیه دوم بین نظارت شدید خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده رابطه معنی‌دار منفی وجود دارد. یعنی هر چه نظارت شدید خانوادگی افزایش می‌یابد، سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد. یافته مذکور حکایت از تأیید نظریه پترسون مبنی بر افزایش و گسترده‌تری تضاد والدین - کودکان بواسطه مهارت اندک والدین در کنار آمدن با مسائل کودکان دارد. والدینی که ارزیابی و درک صحیحی از روابط خود و فرزندان ندارند و علاوه بر آن از دانش صحیح و یا لازم در این زمینه برخوردار نیستند، رفتارهای نابهنجار در بینشان بوجود آمده و در نهایت سرمایه اجتماعی‌شان نزد همدیگر کاهش می‌یابد. یافته دیگر این پژوهش، تأیید فرضیه سوم یعنی رابطه بین نظارت شدید خانوادگی و سرمایه اجتماعی خانواده بود. نتایج بدست آمده، نظریه فرینگتون مبنی بر تأثیر نظارت، انضباط و رهیافت‌های نامتعادل والدین، در میزان

آمادگی افراد برای ارتکاب رفتارهای مجرمانه و در نتیجه کاهش سرمایه اجتماعی را تأیید نمود. به جای سنجش و اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی، به عنوان یک ارزش مثبت، می‌توان فقدان آن را که مترادف با بروز انحرافات اجتماعی است از قبیل میزان جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه را به روش‌های مرسوم اندازه‌گیری کرد. فرض بر این است که چون سرمایه اجتماعی، وجود هنجارهای رفتاری مبتنی بر تشریک مساعی را منعکس می‌کند، انحرافات اجتماعی بالفعل نیز بازتاب نبود سرمایه اجتماعی خواهد بود (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۹).

هر چه فشار و نظارت والدین بر یکدیگر و بر فرزندان افزایش یابد، در نتیجه ایجاد جو بی‌اعتمادی، ناهنجاری و نافرمانی افزایش می‌یابد و در نهایت، سرمایه اجتماعی خانواده کاهش می‌یابد.

طبق فرضیه چهارم رابطه دو متغیر روابط استبدادی در خانواده و سرمایه اجتماعی معنی دار و منفی بود. در مجموع، یافته‌های این تحقیق نظریه هورکهایمر را تأیید نمود؛ چرا که هر چه روابط مستبدانه در خانواده افزایش یابد، در ذهن اعضای خانواده نگرشی منفی نسبت به پدر و شخص زورگو و قدرت طلب شکل می‌گیرد، در نتیجه سرمایه اجتماعی در چنین خانواده‌ای، که همانا محیط امن و سرشار از اعتماد و حس مشارکت‌پذیری و تبادل افکار است، کاهش می‌یابد.

یافته دیگر، تأیید فرضیه پنجم، یعنی رابطه بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه اجتماعی خانواده بود. نتیجه، با نظریه کلاوس آفه، که بالا بودن پایگاه اجتماعی-اقتصادی افراد را در افزایش اعتماد اجتماعی مؤثر می‌داند، همسو بود و نظریه آفه تأیید گردید. یافته مذکور با تحقیق ناطق‌پور و فیروزآبادی (۱۳۸۴) و رجب‌لو (۱۳۸۵) مبنی بر وجود رابطه بین متغیر پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سرمایه اجتماعی همسو بود، اما با یافته تحقیق صفری شالی (۱۳۸۲) که در آن رابطه‌ای بین دو متغیر مذکور وجود نداشت، همسویی نداشت.

یافته‌ها رابطه بین دو متغیر مقبولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده را تأیید کرد. یافته مذکور با نتایج تحقیق امیرکافی (۱۳۸۴) و صفری شالی (۱۳۸۲) مبنی بر رابطه معنی‌دار بین مقبولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی همسو بود. نتایج پژوهش نشان داد سرمایه اجتماعی در خانواده بیشتر متأثر از عوامل برون‌خانوادگی و اجتماعی است؛ چرا که تغییرات اجتماعی و محیطی بر ساختهای کوچکتر از جمله نهاد خانواده مؤثرند. سرمایه اجتماعی با واسطه و میانجی‌گری مجموعه‌ای از نهادهایی که تقریباً به وسعت و گستردگی جامعه هستند انجام می‌پذیرد. خانواده‌ها، مدارس، کلیساها، و انجمن‌های داوطلبانه، انجمن‌های تخصصی، فرهنگ عمومی و غیره از آن جمله است (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۸۹).

برای جلوگیری از کاهش سرمایه اجتماعی خانواده نقش مراکز و نهادهای آموزشی و فرهنگی، که هنجارهای قوی‌تری برای کمک به انسجام خانواده به وجود می‌آورند و سطح آگاهی و اطلاعات در بین خانواده‌ها را افزایش می‌دهند و نهادهای حمایتی و رفاهی، امنیتی (که کاهش نظارت‌ها و کنترل‌های از ناحیه والدین و یا سرپرستان خانواده را در پی دارد)، و بهزیستی (که می‌تواند با برنامه‌ریزی صحیح و اصولی در هدایت جوانان، هویت بخشی و جلوگیری از ناهنجارهای اجتماعی نقش آفرینی کند) مؤثر است.

منابع

- بورديو، پیر. (۱۳۸۰). نظریه کنش. (مرتضی مردیها، مترجم). تهران: انتشارات نقش و نگار.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۵). پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن. (غلامعباس توسلی، مترجم). تهران: حکایت قلم نوین.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی. (منوچهر صبوری، مترجم). تهران: نشر نی.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه. (افشین خاکباز و حسن پویان، مترجمین). تهران: نشر شیرازه.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۵). تحلیل اجتماعی در فضای کنش. تهران: نشر نی.
- عزاززی، شهلا. (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی خانواده. تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- رحمانی، جعفر؛ میرزاحسینی، حسن. (۱۳۸۰). طرح بررسی قابلیت‌ها و موانع فرهنگی در توسعه استان قم. استانداری قم.
- صفری شالی، رضا. (۱۳۸۲). طرح بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین مردم شهر قم. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم.
- علی پور، مسیح. (۱۳۷۹). بررسی وضعیت فرهنگ عمومی استان قم. فصلنامه پژوهشی نامه قم. سال چهارم، شماره ۱۴.
- عبدی، کافیه. (۱۳۸۲). طرح بررسی وضعیت اشتغال زنان و موانع توسعه آن در استان قم. استانداری قم.
- ناطق پور، محمدجواد؛ فیروزآبادی، احمد. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران. مجله انجمن جامعه‌شناسی. دوره ششم، شماره ۴.
- رجبلو، موسی. (۱۳۸۵). بررسی میزان اعتماد اجتماعی بر حسب پایگاه اجتماعی، اقتصادی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.
- امیرکافی، مهدی. (۱۳۷۴). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- وایت، راب؛ هینز، منیو. (۱۳۸۳). جرم و جرم‌شناسی. (علی سلیمی، مترجم). قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

Winter, I. (2000). Family Life and Social Capital: toward a theorized understanding, Working Paper No.21, Australian Institute of Family Studies, Melbourne, no.18, ISBN 0-8213-5-566